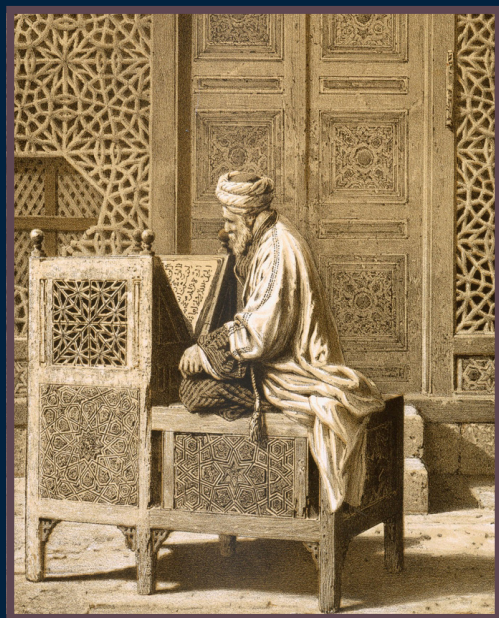

Хадис тәртібі

КРИТЕРИЙЛЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

AUTHENTICATION
of Hadith • REDEFINING
THE CRITERIA

ISRAR AHMAD KHAN

ІІТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

Хадис тәртібі:
**КРИТЕРИЙЛЕРДІ
ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Исрар Ахмад Кхан

Халықаралық ислами ой институты

Бішкек 2023

УДК 21
ББК 86.3-4
И 88

Кітап демеушілері:
Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
Херидон Вирджиния (АҚШ)
Білім интеграциясы институты (КИ)
Грузия Тбилиси

Кітаптың авторы: Исрар Ахмад Хан
Кітапты қазақ тіліне аударған: Әбуева Амина: – Б. : 2023
Кітап редакторы: Каратаев Ерлан

Бұл кітап авторлық құқықпен қорғалған. Ұжымдық құқыққа рұқсаттық туралы келісімге қолданылатын заңды ерекшеліктер мен ережелерді қоспағанда, кітаптың бірде-бір бөлігі баспагердің жазбаша рұқсатынсыз кез-келген түрде көшіріле алмайды. Бұл кітапта айтылған көзқарастар мен пікірлер автордың көзқарасы және баспагердің пікірімен сәйкес келуі міндетті емес. Сыртқы және шетелдік веб-сайттар жағдайында баспагер URL мекенжайларының дұрыстығына жауап бермейді және мұндай сайттардағы мазмұнның дәл немесе маңызды болатындығына кепілдік бермейді.

“Ихсан Хайрия” Қоғамдық қоры тарапынан жарыққа шыққан

Қырғызстан діни мұсылмандары басқармасының рұқсатымен расталған

Хадис тәртібі: критерийлерді қалыптастыру (Kazakh)

Исрар Ахмад Хан
ИИТ “Қысқаша кітаптар топтамасы”

© Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
1444 АН/ 2023 СЕ
Paperback ISBN 978-9967-493-06-3

Authentication of hadith: Redefining the criteria (Kazakh)

Israr Ahmad Khan
ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)
1434 АН / 2012 СЕ
Paperback ISBN 978–1–56564–590–5
ИИТ
P. O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

Барлық құқықтар сақталған

УДК 21
ББК 86.3-4

ISBN 978-9967-493-06-3

Халықаралық ислами ой институтының “Қысқаша кітаптар топтамасы”

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы – бұл оқырмандарға түпнұсқаның негізгі мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы. Қысқа, оқуға жеңіл, уақытты үнемдемейтін пішімде шығарылған бұл реттілік үлкен көлемді басылымды мұқият қарап шығуды ұсынады және оқырмандарды түпнұсқаны әрі қарай зерттеуге ынталандырады деп үміттенеміз.

Доктор Исрар Ахмад Кханның «Хадис тәртібі: критерийлерді қалыптастыру» 2010-жылы толық түрде жарық көрді. Жұмыста ол негізгі жинақтардың құрастырушылары қабылдаған критерийлерге тоқтала отырып, *хадистердің* түпнұсқалығын растаудың нәзік тақырыбын қозғайды. Хадистің мәтіндік мазмұнынан гөрі риуаятшылар тізбегінің сабақтастығы мен дәлдігі белгілі *хадистердің* (*ахад*) қосылуына әкеліп соқтырды, олар басқа хадистерге тікелей қайшы келетін, Пайғамбарды сипаттамалық емес түрде көрсететін немесе көрінбейтін және / немесе Құран іліміне қайшы келеді. Сонымен қатар, ол пайғамбар қайтыс болғаннан кейін көп уақытқа созылған көптеген дәстүрлерді ескере отырып, көптеген жалған жалғандықтар бар екенін ескермеу ақылсыздық болар еді. Бұлар сенімнің маңызды хабарларын бүлдіріп қана қоймай, саяси, мазхабтық, экономикалық және тіпті теологиялық қолдауды күшейтуді көздеді. Саяси және діни айырмашылықтар, негізінен, жаңадан пайда болған сенімге деген бәсекелестікке негізделген, Хадистің құралын пайдаланып, жалған ақпараттың тұрақты және белгілі науқанына әкелді.

Хадисті дұрыс пайдаланбау немесе теріс пайдалану жаңа ештеңе болмаса да, қазіргі кездегі құбылмалы және тұрақсыз әлемде алаяқтық және жалған Хадиске сүйенудің экстремистік мінез-құлықты заңдастыру, әсіресе әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты ақтап және оған шақыратын мазасыз пәтуалар шығару салдары, өте оңай ғана емес, шын мәнінде өте қауіпті. Сонымен қатар, қазіргі кездегі негізгі дискурста кеңінен таралған антиисламдық көңіл-күйді ескере отырып, исламдық зорлық-зомбылық пен артта қалушылық тезисін қолдау үшін кеңінен насихатталған және аяусыз пайдаланылған жалған хадистер мәселесі шешілуі керек. Ислам ғылымдарын жетік білетін мұсылман ғалымдарының міндеті – анық ойдан шығарылған және жалған түсіндіруді шақырып жексұрындықты мәңгілендіріп қана қоймай, Құранға да, Пайғамбарға да опасыздық жасаушы *хадистердің* тамырына адалдық және батылдыкпен балта шабу.

Исрар Ахмад Кханның түпнұсқасының қысқартылған басылымы
ХАДИС ТӘРТІБІ: КРИТЕРИЙЛЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Исрар Ахмад Кхан

ISBN hbk: 978-1-56564-449-6

ISBN pbk: 978-1-56564-448-9

2010-жыл

КІРІСПЕ

Құран мен *хадис* ислам дінінің сенімі жүйесінің және оның адам өміріндегі көрінісінің барлық аспектілерін басқарады. Құран Аллаһтың нақты хабарлаған сөздерін бейнелейді және Хадис Құранның бұйрықтары мен нұсқауларының практикалық және әдістемелік өлшемдерін құрайды. Аллаһ Мұхаммед пайғамбарға (с.а.с) келесі әрекеттерді жасауды тапсырды: адамдарға Құранның хабарларын еске салу; Құран Кәрімде келтірілген шындықты ашу; және оны Ізбасарларына үйрету. Құранның *баяны хадис* және сүннет деп аталады.

Осы мақсатта Құран Кәрімде келесі аспектілер шындыққа сәйкес келеді: Алланың нығметтері өзіне және пайғамбарына мойынсұнушыларды қамтиды;¹ мойынсұну талап етіледі² және қасақана немқұрайлылық ауыр қылмыс болып табылады;³ Пайғамбар өмірдің барлық дауларында төреші;⁴ және Алланың және пайғамбардың нұсқауларынан аулақ болу және оларды ескермеу өмірде сәтсіздікке әкеліп соқтырады⁵ және адамның іс-әрекеті барлық мағынасын жоғалтады.⁶

Қазіргі заманда мұсылмандар Хадиске көзқараста төрт санатты құрайды: оның мұсылман өміріндегі өзектілігін мүлдем жоққа шығаратындар; барлық айқын *хадистерді* олардың шынайылығына қарамастан соқыр түрде қабылдайтындар; практикалық мақсаттар үшін *Хадисті* таңдамай қолданатындар; пайғамбарлық дәстүрлердің қасиеттілігіне сенетін, бірақ олардың исламдық өмір мен өркениетке логикалық және практикалық сәйкестігі тұрғысынан мұқият қарайтындар.

Бүгінгі таңда мұсылмандар пайғамбарымыздың ескі дәстүрлерін қатан ұстанудан, өз ойлары мен әдет-ғұрыптарында Құран мен Сүннеттен аулақ болғаннан гөрі аз зардап шегуде. Мысалы, Хадис пен Сүннетке деген шексіз сүйіспеншілігі бар жартылай сауатты мұсылмандарды олардың мағынасына қатысты жаңылыстыруға, содан кейін пайғамбарлық дәстүр деп таңбаланған кез-келген нәрсеге соқырлықпен ұстануға, басқаларды адастыруға болады. Бұл жағдай іс жүзінде өмірдің барлық салаларында, соның ішінде діни және рухани тұрғыда мұсылмандардың артта қалуы мен құлдырауының негізгі факторларының бірі болып табылады.

Қазіргі кезде мұсылман әлемінде біз адамдардың мүдделері мен жасырын күн тәртібіне пайда келтіретін Құран Кәрім *аяттары* мен Пайғамбарлық дәстүрлерді ғана таңдау үрдісін байқаймыз. Екінші жағынан, Сүннет пен Хадиске деген теңдестірілген көзқарас тек шынайы пайғамбарлық дәстүрлерге деген сенім мен практиканы білдіреді.

Хадис жинақтары көбінесе олардың шындығына қарай төрт санатқа жіктеледі: Әл-Бухари және Муслим сияқты ең шынайы шығармалар; тек бірнеше күмәнді есептері бар жинақтар, мысалы, Әт-Тирмизи, Ән-Наса'и және Абу Дауд; көптеген проблемалық дәстүрлермен, мысалы, Ибн Маджа және Ахмад дәстүрлерімен; және Әт-Табарани сияқты көптеген әлсіз және қолдан жасалған дәстүрлері бар жинақтар.

Хадистің түпнұсқалығының күмәнсіз болуы хадисті жеткізетін риуаятшылар тізбегінің шынайылығына байланысты. Хадис мәтінінің түпнұсқалығын растау арқылы Хадистің шынайылығына айтарлықтай мән берілмейді. Мұсылман ғалымдары хадисті жеткізушілер тізбегі бес шартты орындайтын болса, хадисті шынайы деп қабылдау керек деп санайды: жеткізушілер тізбегіндегі сабақтастық; мінездеме тұтастығы; қатесіздік сақтау; кез-келген жасырын ақаулардан тазарту; және кез-келген ауытқушылықтың қауіпсіздігі. Соңғы екі критерий *хадис* мәтінін тексеруге де қатысты болғанымен, *хадис* ғалымдары оларды *хадис* мәтінін зерттеуге сирек орналастырған.

Осыған қарамастан көптеген себептер Хадисті мәтіндік тұрғыдан тексеруді дәлелдейді, соның ішінде белгілі бір баяндаушының ұстанымы мен кейбір риуаятшылардың есеп дәлдігін сақтай алмауына қатысты дау-дамай, соның ішінде *хадис* ғалымдарының көпшілігі пайғамбарлық дәстүрлерде шатасуы мүмкін хабардың мағынасы тұрғысынан пайғамбардың сөздері толық баяндалмаған деп есептейді.

Сонымен қатар, есептер арасындағы мәтіндік қақтығыстар бір мәселеге қатысты белгілі бір есептер сөздері мен мағыналары бойынша әртүрлі болған кезде пайда болады. Әдетте ғалымдар есеп берудегі мұндай айырмашылықтар әңгімедегі қателіктерден емес, Пайғамбар әртүрлі жағдайда әртүрлі пікірлер айтқандықтан пайда болады деп болжайды. Тағы бір себеп – сенімді жеткізушілердің «алдануы» туралы бекітім:

кейде баяндаушылар тізбегі өте шынайы, бірақ баяндау мәтінде айқын мәселе бар. Мәтінді ықтимал ақау көзі ретінде қарастырғаннан гөрі, *хадис* тәпсіршілері баяндаушыны кінәлайды. Оның орнына мәтіндегі ақауларды анықтайтын бірнеше критерийлер болуы керек.

Рауаяттарды іс жүзінде түзету процесі де Хадисті тексеруді ақтайды. Сахабалар кезінде де пайғамбарлық дәстүрлер туралы, әсіресе олардың нақтылығына қатысты есеп беруге баса назар аударылды. Пайғамбарымыздың қате хабарланып, содан кейін мамандар түзеткен кейбір тұжырымдары кейде шатасуға әкеліп соқтырды.

Хадистің заманауи өзектілігін анықтағанда, *хадис* сараптамасы өте маңызды: Құран мен Хадис пайғамбардың ілімдерін қамтиды және күнделікті өмірде практикалық қолдануға арналған. Сондықтан Құран мен Хадистің түсіндірмелерін мұқият зерттеп, мәтінді қайта түсіндіру керек.

Сараптаманың тағы бір себебі – Хадистің әдіснамалық өлшемін түсіну: пайғамбарлық дәстүрлер заңнамалық және заңдық емес болып бөлінеді, кейбіреулері міндетті, ал кейбіреулері жоқ. Міндетті дәстүрлер Құранға, адами парасатқа және сүннетке қатысты тарихи сабақтастықпен (*мутауатир*) қарастырылады. Хадис пен Құран бір-біріне қарамақайшы келгенде, ғалымдар олардың арасындағы ымыраға әсер етуі керек. Егер бұл мүмкін болмаса, дәстүрлер шынайы мәртебесін жоғалтады. Дәстүрдің шынайы мәтіні ғана әдістемелік және практикалық нұсқаулық көзі бола алады.

Кейбір *хадис* мәтіндеріндегі ойдан шығарылу ықтималдығы туралы олардың нақты саны мыңдаған адамды құрайды. Хадис шеберлері түпнұсқаны жалғаннан анықтау үшін барын салды, бірақ үлкен сақтық пен күш-жігерге қарамастан олар жүз пайыздық дәлдікті қамтамасыз ете алмады. Сондықтан, кейбір жалған дәстүрлер олардың артында тұрған шынайы баяндаушылар тізбегіне байланысты әлі де шынайы болып саналады. Бізде белгілі дәстүрлердің мәтінін тексеруден басқа, әйгілі дәстүрлі деректерді тексерудің басқа әдісі жоқ.

Мұсылман заңгерлерінің арасында мұсылман өміріне қатысты белгілі бір мәселелерге қатысты көптеген қайшылықтар бар, мұнда бел-

гілі бір дәстүрлердің кейбір мәтіндері басқа мәтіндерге қарағанда артықшылыққа ие. Сонымен, ғалымдардың *хадис* сараптамасына қатысты жауапкершілігі мен міндеті әлі аяқталған жоқ. Хадисте исламдық өмірде өте қасиетті ұстаным бар, бірақ бұл қасиет тек Пайғамбардың шынайы дәстүрлеріне арналған және шынайы емес дәстүрлерге сәйкес келмеуі керек.

Пайғамбарлық дәстүрлердегі әртүрлі мәтіндер арасындағы айқын қатығыс идеясы кез келген мүдделі мұсылман үшін ыңғайсыздық тудырады. Әл-Бухари мен Муслимде жазылған дәстүрлерді оқып, талдағанда мыналар айқын көрінеді: Хадис тәпсіршілері Хадистің жалпыға бірдей негізделген және жалпыға бірдей анықталған қағидаларын қолданбаған және Хадиске көзқарастарында теңдестірілген емес, дәстүрлер мәтініне емес, олардың негізгі назарын жеткізушілер тізбегіне көңіл аударған.

Бірінші тарау

Пайғамбарлық дәстүрлерін бұрмалау: Себептік факторлар және жағдайды түзету шаралары

Хадистің қалыптасқан тәсілінде, егер риуаятшылар тізбегі (*санад*) шынайы болса, *хадис* оның мәтінінде қандай болуы мүмкін екеніне қарамастан сахи́х болып саналады. Дәстүрлер мәтіндеріндегі кез-келген айқын сәйкессіздіктерді түсіндіруге болады, бірақ осы екі дереккөзден алынған кез-келген есепті сенімсіз деп жариялап жол берілмейтін дерлік ұстаным және ашық қорлық деп саналады.

Пайғамбарлық дәстүрлердегі сөзбе-сөз және техникалық ойдан шығару пайғамбарға жалған өтінішті немесе әдет-ғұрыпты ниетпен немесе ниетсіз білдіруді білдіреді. Бұл тарауда пайғамбарлық дәстүрлерді тарихи тұрғыдан ойдан шығаруға, соған себеп болған факторларды іздеуге және мұсылмандардың белгілі биліктері қабылдаған түзету шараларына көңіл бөлінеді. Хадис ғалымдары дәстүрлерде қолданылған әртүрлі тұжырымдарды апокрифтік деп тапты, олардың кейбіреулері ойдан шығарылғандығын көрсетеді. Авторлық тақырыптар *санат*-

тағы кейбір таратқыштарға үстем немесе асыра сілтемелерді немесе бір дәрежелі сын есімдерді қолданған кезде қолданылса, олар қолдан жасалғанды білдіретін айқын арнайы сөздер болып табылады. Хадис билігі дәстүрді қолайсыз деп тану үшін бірнеше арнайы сөздерді қолданады (араб тілінде), соның ішінде «ойдан шығарылған», «жалған» және «негізсіз».

Пайғамбарлық дәстүрлерді жасау Усман патшалығының, үшінші Халифаттың ортасында, Али және Муауия билік еткен кезеңдерде басталды және мұсылман тарихының кейінгі жылдарында Аббасидтер кезеңіне дейін жалғасты. Бұл қасақана жалған мәліметтерді Халифат пен оның мұрагері туралы халық пікіріне әсер еткісі келетіндер, ислам ілімдерінің түпнұсқалық сипаттамаларын бүлдіргісі келетіндер немесе олардың мүдделерін алға тартқысы келетіндер Пайғамбардың атынан ойлап тапқан сияқты. Кеңейіп жатқан мұсылман империясындағы үшінші халифа Усманға қарсы саяси қарсыласу оны өлтіруге әкелді. Алиннің төртінші халифа ретінде тағайындалуы жетекші тұлғалар арасында одан әрі қарсылық тудырып, қоғамдастықты үш ірі саяси лагерьге бөліп, әскери қақтығыстар мен сенімсіздік атмосферасын тудырды.

Саяси топтар мұсылмандардың көп бөлігін өз жағына шығарғысы келді және мұны ішінара өздерінің ұстанымдарын қолдау үшін Пайғамбардың атымен дәстүрлерді біріктіру арқылы жасады. Бұл жағдай өрбіген кезде қалыптасқан дәстүрлер әйгілі басшыларды айыптады немесе оларды мақтады. Мысалы, халифа Муавияның ұстанымы ойдан шығарылған тиісті дәстүрлер арқылы қалай жоғарылағанын және басқа да жалған хабарларда оны қалай айыптағанын байқауға болады. Дәстүрлер Пайғамбардың әйелі Аишаның Пайғамбармен некеге тұру жағдайлары туралы және оның пайғамбарымен үйлену жағдайлары туралы және оның: «Пайғамбар әйел басқаратын қауым жетістікке жете алмайтыны туралы айтты» деген жала.⁷ Сонымен қатар, Пайғамбарға қатысты көптеген дәстүрлер Халифа Али Ибн Абу Талибті мадақтады, мысалы, Алидың бетіне қарау – бұл берілгендік деген (сияқты). Керісінше, Алиге қарсы Пайғамбардың оған айтқаны бар: «Көшбасшылық сен үшін де, сенің ұрпағың үшін де емес».⁸

Ислам мен мұсылмандарға қарсы іс-қимылдарда ислам тарихында «екіжүзділер» деген атпен танымал топ исламды сырт көзге елестетіп, бірақ іштегі араздықты ұстанып, адасушылық нанымдарды таратты. Олар ислам өмірінің көп салаларында дәстүрлерді ойдан шығарды. Осындай бидғатшылардың бірі қайтыс болғанға дейін Пайғамбарымыздың атынан заңдыны харам деп және харамды халаяль деп жариялау үшін 4000 дәстүр шығарды деп мәлімдеді.⁹ Сонымен қатар, Мәдинадағы кейбір ренішті топтар бүкіл мұсылмандардың бірлігіне сызат түсіру үшін Исламның негізгі ілімдерін *хадистерді* ойдан шығару арқылы саботажеуге ден қойды. Исламды қабылдаған еврей Ибн Саба бірнеше пайғамбарлық дәстүрлерді ойдан шығарды және оларды мұсылман қоғамына таратты. Исламның қарсыластары жалған дәстүрлердің көптеген керемет мысалдарын шығарды, соның ішінде зекет төлеуді тоқтату, ислам мұрагерлік туралы заңдарды өзгерту және мұсылмандар арасындағы некеге кедергі жасау. Ақыр аяғында мұсылмандардың аумағын жаңа аймақтарға дейін кеңейту ғалымдар арасында жаңа пікірталастар туғызды және Құранның ұстанымына, адамның тағдырына алдын-ала бағдар беру тұжырымдамасына, адамның бостандығына, күнәнің табиғаты және басқа тақырыптарға қатысты қарама-қайшы көзқарастар тудырды. Пікірсайысшылар мен белгілі бір көзқарастардың жақтаушылары, мысалы, теологиялық топтардың мүшелері, сенімнің табиғаты сияқты тақырыптарда Пайғамбарымыздың атымен дәстүрлер ойлап тауып, оған көпшілікті сендіруді мақсат етті.¹⁰

Ислам тарихының алғашқы кезеңінде *хадистерді* ойдан шығарылған үрдісті тудырған тағы бір сала заң ғылымдарының бәсекелестігі болды. Пікірлердің айырмашылығы ең көрнекті заңгерлер арасында болғанымен, олар ислам заңдарын түсіндіріп, адамдарға өздерінің ижтиһадтарына сүйене отырып бағыт берді. Өкінішке орай, осы ұлы имамдар мен ғұламалардың ізбасарлары олардың кішігірім айырмашылықтарын үлкен деп санап, өздерінің құқықтану мектептерін қолдау үшін дәстүрлер ойлап тапты. Осындай ойдан шығарылған пайғамбардың хадистерінің бірінде пайғамбарымыз қолын намазда көтерсе, оның дұғасы қабыл болмайды деп айтқан.

Хадисты ойдан шығарудың басқа да негізгі себептеріне саудалық үгіт, атаққұмарлық немесе әртүрлі исламдық мемлекет әулеттеріндегі мемле-

кет қамқорлығына деген ашкөздік жатады. Исламның алғашқы үш ғасырында ислам билігі әлемнің көптеген аймақтарына таралғанда, кәсіпкерлер пайғамбарлық дәстүрлерді саудалық жариялау үшін қолданды. Анар, құрма, бадам және тағы басқалар сияқты саудалық заттарды мадақтау үшін көптеген дәстүрлер ойдан шығарылды. Басқа адамдар өздерін ізбасарларды тарту үшін мешіттерде жалған дәстүрлерді айту арқылы өзін ертекші немесе қоғамға ықпал ету үшін осылай жасаған діндар ретінде жарнамалады.

Пайғамбарымыздың дәстүрінде мұсылман ғалымдары бұл жалған мәселені шешу үшін келесі әрекеттерді жасады: олар пайғамбарлық дәстүрлерде *санад* жүйесін дамытты; Хадис таратушыларды зерттеді және тек сенімді дереккөздерді қолданды; олардың өмірбаяндарын құрастырды; пайғамбардың шынайы дәстүрлері туралы еңбектер құрастырды; сенімсіз және ойдан шығарылған дәстүрлері бар шығармаларды жинады. Исламның алғашқы күндерінде адамдар пайғамбардың атымен сансыз сөздер айтқан үрдіс пайда болды, мұның өзі мұсылман үмбетінің ұлы көшбасшыларын тиімді шешім ұсынуға мәжбүр етті. Олар әр хадисті риуаят мәтінімен бірге риуаятшылар тізбегі арқылы бастауы керек,¹¹ және *хадис* риуаяты тек сенімді дереккөздерден болуы керек деп мәлімдеді.¹²

Сансыз *хадис* жеткізушілердің өмірін зерттеу – олардың шынайы, әлсіз, сенімсіз немесе жалған екендігін жариялау мәселесі сияқты нәзік міндет. Хадис риуаятшыларының жағдайын зерттеумен белгілі ғалымдардың едәуір бөлігі айналысқан. Риуаятшылардың жеке басына қатысты жүргізілген қатаң тергеулер кімнің сенімді және кімнің сенімсіз екендігін көрсетті. Хадис жеткізушілер төрт санатқа бөлінді: түпнұсқалығы бірауыздан; әлсіздігі дау тудырмайтындар; ғалымдар арасында қайшылық тудыратындар; және бірауыздан өтірікшілер деп жарияланғандар.

Пайғамбарымыздың атынан ойдан шығарылған дәстүрлер ғасырлар бұрын жойылған болар еді. Хадис ғалымдары оларды ойдан шығарылған деп таңбаласа да, оларды есте сақтап, келесі ұрпаққа өздерінің дәстүрлері деп нақты хабарламамен жеткізді. Кейінгі ғалымдардың ұрпақтары болашақ ғалымдарға ойдан шығарылған нәрсені еске түсіру үшін олар-

ды сақтап қалды. Әрбір жұмыста ойдан шығарылғанды дәлелдейтін егжей-тегжейлі және дәйекті дәлелдер келтірілген, әр жазылған дәстүрлерде келтірілген баяндаушылар тізбегіне және жалашылар өз тізбектерінде сенімді дереккөздердің аттарын қалай қолданғанына ерекше назар аударылады.

Екінші тарау

Хадистің түпнұсқалығын растауға мұсылман ғалымдарының қосқан үлесі

Бұл тарауда ғалымдардың қосқан үлестері екі тұрғыдан анықталған: баяндаушылар тізбегі және мәтін. Әрбір хадис жеткізушілер тізбегінен (*санад*) және мазмұн/мәтіннен (*мәтн*) тұрады. Ұзын немесе қысқа *санад* Пайғамбардың айтқандары немесе амалдары туралы хабарланған дереккөздердің аттарын білдіреді. *Мәтін* – бұл пайғамбардың не айтқанын не істегенін жеткізетін баяндама сөздері. Пайғамбар заманында және одан үш онжылдықта риуаятшылар тізбегі сұралмаған. Осы кезеңде барлық назар Хадис мәтініне аударылды.

Хадистерді растауды алғашқы мұсылман халифасы Абу Бакрдің дәуірінен байқауға болады. Қателіктерден сақтанудың бір тәсілі ретінде, егер ол басқа сахаба растамаса, ол жалғыз сахабаның риуаят еткен кез-келген хадисін қабылдаудан бас тартты. Сахабалар тұсындағы ғалымдар хадисті одан әрі тексерусіз қабылдауға бірден шешілмеді.¹³ Кейінгі буын ғалымдары хадисті барлық риуаят етушілердің жоғары сенімді екендіктерін анықтаған кезде ғана оны сенімді деп санады.¹⁴ Бірінші ғасырдың екінші жартысынан бастап Ислам дінін жеткізушілер тізбегі және олармен байланысты өмірбаяндық сөздіктер Хадистің сәйкестендіруінде маңызды орын алды. Хадис риуаятшыларының бұл білімі шынжырдың шынайылығын тексеру үшін кеңінен қолданылды. Егер шынжыр сенімді деп табылса, онда сол тізбек арқылы берілген мәтін шынайы деп танылды. Тізбектегі кезкелген мәселе есепті әлсіз немесе сенімсіз деп жіктеуге әкеледі.

Хадистің түпнұсқалығын растау ауызша түрде исламның бірінші жартысында сақталды. Әл-Бухари дәуірінде көптеген жазбаша жинақтар болған, бірақ бұл еңбектер мәселелерге толы болды. Әл-Бухаридің алпауыт міндеті қол жетімді *хадистерден* ең шынайы жинақ құрастыру болды. Бұл үшін ол 600000 *хадистен* ең дәстүрлілерін таңдауы керек еді.¹⁵ Муслим 300000-нан астам *хадис* таңдап алды.¹⁶ Алайда, мәтінді тексеру және тізбекті сәйкестендіру негізінде есептер жазылған хадистің кез-келген тарихын анықтау мүмкін емебет Тек белгілі бір *хадистерге* қатысты шашыраңқы ескертулерді мәтін тұрғысынан алғанда кейбір ғалымдарға жатқызуға болады, бірақ схоластикалық мұрадан елеулі күш-жігер жоқ.

Хадис сарапшылары хадистің сенімділігі мен шындығын анықтау үшін жалпыға бірдей қолайлы бес критерий әзірледі: тізбектің үздіксіздігі;¹⁷ баяндауыш сипатының тұтастығы;¹⁸ есеп дәлдігі; ¹⁹ жетіспеушілік; ²⁰ және (абержерлі) қайшылық болмауы.²¹ Егер хадис осы бес критерийдің барлығын орындайтын болса, ол шынайы деп жарияланды. Өлсіз хадистің түпнұсқалық шарттарын орындауы қысқа.²² Хадистің қабылдануы үшін таратқыштар тізбегі үзілмеуі керек; жеткізушілердің бірде-біреуі баяндаушылар қатарында болмауы мүмкін. Әрбір таратушы хадисті өзінің алдында тікелей таратушыдан естіген болуы керек. Әрбір тізбек Пайғамбарға немесе оның кез-келген сахабасына тікелей байланысты болуы керек. Тізбектегі баяндаушы иманы және мінезі мықты болуы керек. Ол сенімсіздіктен, екіжүзділіктен, ессіздіктен немесе биологиялық жетіспеушіліктен шеттетілуі мүмкін. Ақырында, баяндаушының есте сақтау қабілеті мықты болуы керек.

Әл-Бухари және Муслим барлық заманның ең көрнекті және құрметті *хадис* зерттеушілері болып саналады. Олардың анықталған критерийлерге негізделген жіктеу және сараптау әдісі Хадистің сәйкестендіруі мен методологиясының негізін қалады. Олар хадистерді растау саласындағы мұғалімдер мен ізашарлар мәртебесіне ие. Негізінен бүгінгі Өзбекстаннан шыққан Имам Әл-Бухари әр насихаттаушы дәстүрді өзінің шығармашылығына қоспас бұрын, оны жеткізушілер тізбегі тұрғысынан қатаң тексеруден өткізіп, ең шынайы жинақ деп санады. Ирандық имам Муслим Әл-Бухари сияқты әдістемені ұстанды, алайда Муслимнің баяндау тізбектерін Әл-Бухари проблемалы деп санады. Муслим шығармашылығының әсемдігі дәстүрлердің ерекше орналасуында, сол тақы-

рыптағы барлық шынайы есептерді бір жерде жазып Әл-Бухари сияқты шашыратпауында. Хадис билігі әмбебап өлшемдерге сәйкес тексерілген жоқ. Әл-Бухари және Муслим хадис жеткізушілер тізбегінің сенімділігін орнату оның мәтінінің шынайылығын қамтамасыз ететіндігіне сенімді болды, сондықтан риуаятшылар тізбегін қатаң тексерді. Олар Хадис шығармаларын, әсіресе шынайы деп санайтындарды сынға алған кезде де, бұл тек тізбектің тұрғысынан және талдауы бойынша болды. Басқа бірнеше ғалымдар мәтінді зерттеу арқылы Хадистің түпнұсқалығын растауға үлкен үлес қосты және сол үшін критерийлер белгілеуге тырысты.

Ғалым Мисфир Гурм Алла ад-Думайни сахабалардың Хадисті Құранға сілтеме жасай отырып зерттеу тәжірибесін көрсету үшін нақты мысалдар келтірді. Ол бұл мысалдарға басқа хадис ғалымдарының хадисте кез-келген проблеманы анықтау үшін қолданған әдісін қадағалап, дәстүрлердің Құранмен расталғанын және жалғыз дәстүрлерді, салыстырмалы түрде шынайы дәстүрлерді, қалыптасқан тарихты, еркіндікті салыстыру арқылы негізсіз сөздер мен мағыналардан, ислам заңдарының негізгі ережелері мен қағидаларынан, жексұрындық пен мүмкін еместіктен босатып келді. Мұсылман заңгерлердің хадис мәтіндеріне көзқарасын зерттегенде, ад-Думайни критерий ретінде Құранды, Сүннетті, Үмметтің келісімін, сахабалардың тәжірибесін, логикалық аналогиясын, жалпы қағидаларын және жалғыз дәстүрдің әсерін анықтады. Жалпы, сахабалар кезінен бастап мұсылман ғалымдары Пайғамбарымыздың дәстүрлерін сақтау мен растауға ерекше назар аударды. Хадистер алдымен риуаятшылар тізбегінің және хадис мәтінінің қырынан қарастырылды. *Хадистің* ұлы еңбектері жинақталған 2-ші және 3-ші ғасырларда ғалымдар бірнеше критерийлер жасады, олар тізбекті зерттеуді негізге алды. *Улюм-әл-хадис* ғалымдары негізінен хадисті мәтіндік тексеру туралы айтты. Мұндай туындылардың ішіндегі ең көрнектілері – Ибн Әл-Джаузи, Ибн Әл-Қайим және Әд-Думайни.

Үшінші тарау

Құран Кәрім және Хадистің Расталуы

Бұл тарауда Хадисті Құран қағидалары мен нұсқаулары негізінде қарастырады. Мұсылман ғалымдары Құран Кәрімнің хадиске қатысты ұстанымына байланысты бірауыздан пікір білдіріп, кейбір жазылған пайғамбарлық дәстүр мен Құран арасындағы ымырасыз қақтығыс туралы дәстүрлерді қолайсыз деп тану керек. Осылайша, Пайғамбарымыздың айтқан сөздері мен тәжірибесі *баян* шығанағын бейнелейтіндіктен, Құран мен *баян* шығанағы да бірін-бірі толықтыруы керек.

Ан-Ниса сүресінде 59-аятта сенушілерді кез-келген дауда Алланы және оның Пайғамбарын сот қылуға шақырады. Мұсылмандар пайғамбардың әйелі Аишамен Құран аяттары, пайғамбардың сөздері мен амалдары және ислам заңдары туралы жиі кеңесетін. Аишаның Құранға қатысты хадиске деген көзқарасы ол Құранға немесе Пайғамбардың айтқанына қайшы келмеуі керек еді, осы турада Пайғамбарға қатысты ойдан шығарылған дәстүрлерді жоққа шығарды. Көптеген жалған мысалдар Пайғамбардың айтқандарына, сондай-ақ Ибраһим Пайғамбарға сілтеме жасаған тұжырымдарға және: адам тағдырын алдын-ала белгілеуге; адамның іс-әрекеттері жұмаққа кіру үшін маңызды емес; исламды қабылдаудағы мәжбүрлеу; Мұсаның өлімін кейінге қалдыру күші; әйелдердің күйеулеріне және басқаларға опасыздығының негізгі себебі ретінде Хауаға сілтеме жасау.

Төртінші тарау

Рационалды шынайы дәстүрлер арқылы хадисті растау

Бұл тарау Пайғамбарымыздың шынайы дәстүрлерін қолдана отырып мәтінді хадистерге тексеруге арналған. Пайғамбардың сенушілер үшін ұстанымы – үкімдері ақырғы болған (судьяның) төрешінің (4:65) ұстанымы (33:36). Пайғамбар өзінің миссиясын аяқталғанға дейін жиырма жылдан астам уақыт ішінде Құранды түсіндіру, Алланың бұйрықтарын

күнделікті өмірге аудару, ізбасарларына көмектесу және үкім шығару, өмірін ислам қағидалары бойынша өмір сүру арқылы жүзеге асырды. Бұл ислам мұрасы ол қайтыс болғаннан кейін де жалғасуы керек еді, бірақ оны тек жеке бас пайдасын көздегендер сатқан. Демек, адамдардың өз қалауы мен қыңырлығы Пайғамбардың атымен тарала бастады. Бұл жағдайда белгілі хадис пен сүннеті бар Құранды Пайғамбарға тиесілі басқа дәстүрлердің табиғатын анықтау үшін қолдануға болар еді. Пайғамбарымыз: «Егер біреудің жасаған әрекетін біз мақұлдасасак, оны қабылдамауға болады», – деген.²³ Демек, өте шынайы сүннеттер мен хадистерге қарама-қайшы келетін нәрсені хадис деп қабылданбау керек.

Бір тақырыпты қамтитын, бірақ сонымен бірге бір-біріне қайшы келетін әртүрлі *хадистерді* салыстыру қиын және аса жауапты, ақыл талап етеді. Егер хадисті басқа дәстүрге қайшы келетін мазмұнға сенімсіз деп қабылдасасак, мұны жасауға өте жақсы себептер болуы керек. Жалпы, *хадис* пен сүннет арасында қайшылық болған жағдайда соңғысына артықшылық беру керек.

Мысалы, мұсылман дәстүрінде алдын-ала белгіленген жоспарға сәйкес ештеңе болмайды деп айтылады; сондықтан, бұл дәстүр бойынша, адамның өмірінің күнін және санын көбейтудің жолы жоқ. Сондықтан Пайғамбарымыз өмірінің ұзақ болуын және табыстың көбеюін сұрап дұға жасамауға кеңес бергені туралы хабарланған. Бұл есеп Анас Ибн Маликтің басқа бір хадисімен қарама-қайшы келеді, Пайғамбардың құлына байлық пен ұрпағы көбейсін деп дұға еткені туралы айтылған.²⁴ Екі дәстүр арасында ымыраға келу мүмкін емес сияқты; дегенмен, біріншісі – пайғамбарға қатысты айтылған жай ғана хадис (хадис), ал екінші риуаят – Пайғамбардың өз тәжірибесі (сүннет).

Бесінші тарау

Хадистің дұрыс пайымдау арқылы түпнұсқалығын растау

Адамның өмір сүруінде ақыл маңызды рөл атқарады.²⁵ Бұл күш адамзатты жердегі ең жоғары деңгейге көтереді және дұрыс қолдану арқылы оның адамгершілігін сақтауға көмектеседі.²⁶ Құранда адамның Зияткерлік күшіне үлкен мән беріледі, мысалы, шынайы сенім игі істер ақылдың нұсқауынсыз мүмкін емес сияқты. Құдайдың пайғамбарларының әрқайсысы өз адамдарын ақыл-ой мүмкіндіктеріне жүгіндіре, илаһи хабарға шақырды. Егер Зияткерлік ойлау Құранды қолдаудың құралы болса, ол *хадис* әдебиетінің мәнін түсінуге арналған құрал болуы керек. Бұл тұрғыда ақыл-ой критерийін қарапайым Зияткерлік қабілет ретінде анықтауға болмайды, сонымен қатар «саналы мағына» немесе «саналы ақыл», яғни исламдық тұрғыдан Алланы қабылдау, әділеттілік, адалдық, байсалдылық қағидаларымен басқарылатын шынайы қабілет. Бұл қағида Әл-Бухари, Муслим және басқалар жазған белгілі хадисті ескере отырып қолданылады, Мұхаммед пайғамбар ғана қиямет күні адамзат атынан шапағат ету күші мен абыройына ие болады. Бірақ хадисте төрт танымал пайғамбар (Адам, Нұх, Ибраһим және Мұса) өткен күнелары үшін Алладан көмек сұрауға батылы жетпейтіндер ретінде сипатталған. Бұл дәстүр Исаны адамдарға көмек көрсету құқығынан айырады, тек Мұхаммед пайғамбар ғана артықшылығымен шапағат етудің рөліне ие.

Бұл дәстүрде Адам өзінің тыйым салынған жемісті жеудегі күнәсі туралы айтады, бірақ ол мұны жасамауы керек еді, өйткені ол тәубесіне келді және Алла оны кешірді. Нұх өз халқына қарсы дұға еткендегі қателік туралы айтты, бірақ бұл іс жүзінде күнә емес еді. Шын мәнінде ол адамзатқа Құдайдан жер бетінде бейбітшілік пен әділеттілікті орнатуға көмектесуін сұрап дұға ете отырып, құтқаруға тырысты, оның алғашқы қадамы қоғамдағы қоғамға қарсы элементтерді жою болды. Оның дұғасы шын мәнінде адамзатты құтқарды. Ибраһимге қатысты Аллаһтың өзі оны «шыншыл адам» деп сипаттайды. Мұса өзінің елшілігінен бұрын жасалған адам өлтіру күнәсі туралы айтты, бірақ Мұса бұл адамды қасақана емес, кездейсоқ өлтірді, сондықтан ол пайғамбар болып тағайындалғаннан бастап оның кінәсі өшірілді. Барлық пайғамбарлар Алланың

кешіріміне ие болған үлкен мәртебеге ие. Шапағатқа қатысты бұл дәстүр – Алланың басқа ұлы пайғамбарларына берілген құрмет есебінен Пайғамбарды дәріптеудің айқын мысалы.

Муслим мен Әл-Бухари жазған тағы бір дәстүр әйелдердің ерлермен салыстырғанда Зияткерлік және діни жетіспеушілігін жариялайды, бірақ Құран мен пайғамбардың ұстанымдарының негіздері мен қолданылуында бұл дәстүр шындыққа сәйкес келмейді.

Бұл тарау адамның ақыл-ойы мен логикалық күшін қолдана отырып, 11 *хадисті* мезетте тексереді. Хадис мәтіні оның табиғатын және оның қаншалықты қолайлы екендігін көрсетеді. Құран көбінесе адамның ақыл-ойы шындықты жалғаннан бағалаудың сенімді өлшемі екенін жиі айтады. Сондықтан кез-келген ортадан шыққан ғалымдар мен студенттер Хадис әдебиетіндегі ақиқатты табу үшін ақыл-ойларын қолданулары керек.

Алтыншы тарау

Қалыптасқан тарих арқылы хадистің түпнұсқалығын растау

Бұл тарауда Хадис мәтіндеріндегі тарихи өлшемдердің түпнұсқалығын растау үшін қалыптасқан тарих критерийі көрсетілген. Тарихты зерттеу өте маңызды және оның негізгі мақсаттарының бірі тәрбиелік болып табылады. Тарих адамзатқа бұрынғы қателіктерді түзетуге және қол жеткізген ең жақсы нәрселерден шабыт алуға көмектесетін нұсқаулық болуы керек. Құран тарихты мұғалім кейпінде ұсынады. Хадис әдебиетінде көптеген тарихи жазбалар, көбінесе тарихпен айналысатын тақырыптар бар. Кейде есептер тарихты растайды немесе оған қайшы келеді. Егер есеп қалыптасқан тарихқа қайшы келсе, дәстүр шындыққа қарамастан, оның тізбегі тұрғысынан күмәнді болып саналады.

Тарихи шындықты тексеру үшін дәстүрлерді белгілі шайқастар, тарихи жазбалар, туған және қайтыс болған күндер, уақыттың дәйектілігі және т.б. қатысты қалыптасқан тарихпен салыстыруға болады. Керісінше,

шынайы хадистерді, өз кезегінде, қалыптасқан тарихты түзету үшін жарамды тарихи ақпарат көзі ретінде қарастыруға болады. *Хадистер* көбінесе тарихи жазбалардың дереккөздері болып табылады.

Мысалы, Муслим екі түрлі дәстүрлерді жазды, олардың әрқайсысы Пайғамбардың қайтыс болғанда (65²⁷ және 63²⁸ жаста) жасын көрсетті. Оның шешімі осы дәстүрлердегі жеткізушілер тізбегінің айқын шынайылығына негізделген. Егер ол мәтінді белгілі тарихи фактілермен салыстырып тексерген болса, ол өз жұмысында тек біреуін ғана келтірер еді. Басқа ғалымдар 63 жасты пайғамбардың қайтыс болған кезіндегі ең дәл жасы деп санайды.²⁹

Басқа мысалда, Муслим пайғамбардың пайғамбарлығынан кейін 15 жыл, ал хижраттан кейін 10 жыл Мединада болғанын жазды.³⁰ Муслим бұл хабардың тағы бір нұсқасында пайғамбар 13 жыл Меккеде, 10 жыл Мединада болған деді.³¹ Муслимнің есепшілері тарихты анықтады, ал Әл-Бухарида жоқ. Шын мәнінде, Пайғамбар Құдайдың елшісі болып тағайындалғаннан кейін 13 жыл Меккеде, ал хижреттен кейін 10 жыл Мединада өмір сүрді.³²

Жетінші тарау

Хадистің шындығына қатысты мөлшерлілік

Бұл тарауда Хадистің басқа критериймен сәйкестігі: мөлшерлілік. Ислам теңдестірілген өмір салты ретінде ашылды. Сондықтан оның ережелері тепе-теңдік қағидасын көрсетеді, мұнда исламға асыра сілтелген немесе шектен тыс көрінетін кез-келген нәрсе сенімнің бастапқы бөлігі болып табылмайды. Пайғамбардың ізбасарлары шамадан тыс дүниеқоңыздық пен шамадан тыс рухани жетіспеушіліктен бас тартады деп есептеледі. Өмірдің бір аспектісіндегі тепе-теңдіктің бұзылуы екінші жағынан экстремалды тудырады.

Құран адамды кез-келген жағдайда орта жолға түсуге шақырады, Пайғамбар экстремизмнен («экстремизм» (латын тілінде *extremus* – «шектен тыс, шамадан тыс») – шектен шыққан және радикалды көзқа-

растарды, іс-әрекет тәсілдерін ұстану (әдетте саясатта) аулақ болып, ізбасарларына өмірде әділ және теңгерімді болуға кеңес берді. Оның барлық ілімдері, іс-әрекеттері мен айтқандары байсалдылыққа шақырады.³³ Осы себепті кез-келген шектен шыққан мінез-құлық немесе пайғамбарға қатысты айтылған сөздер жалған деп қабылданбауы керек. Мысалы, Пайғамбар уақыт пен күш жағынан парыз және нәпіл намаздарды (*солят*) оқудың теңдестірілген әдісін үйретті. Сондықтан орындаушыдан көп уақыт пен күш талап ететін дәстүрлер күдікті болады, ал осы кітапта келтірілгендер олардың баяндау тізбегінде әлсіз. Жалпы, дәстүрлер олардың мазмұнының диспропорционалды сипатына сүйене отырып қабылданбайды.

Құран Кәрімдегідей, *хадистер* адамға жақсылық жасаудың сыйақысы мен жамандық жасағанның жазасы туралы да үйретеді. Құранда мұндай ақпараттар жалпы түрде келтіріліп, ақиқаттан бас тарту ауыр азап пен қорлыққа соқтырады, ал Аллаға мойынсұну қиямет күні қайырымдылықпен марапатталады. Ал хадис әдебиетінде сыйақы мен жаза туралы мәліметтер келтірілген, олардың кейбіреулері асыра сілтеуде. Мысалы, хадис шеберлері тек мәтінге сүйене отырып, ойдан шығарылатын келесі дәстүрлерді анықтады: төсекке дейін белгілі бір *ду'а* оқыған адамды 700000 періште дәріптейді; ұйықтар алдында Алланы мадақтайтын сөздерді оқыған адам туған күніндегідей жазықсыз болады; Бір сағаттық ойлау 60 жылдық діншілдіктен жақсы; және т.б. Бұл мысалдардың барлығы асыра сілтеудің Пайғамбарымыздың іліміне сәйкес келмейтіндігін көрсетеді.

Сегізінші тарау

Әл-Бухаридің алдын-ала анықтау тарауы: Бағалау және түсіндіру

Бұл тарау Әл-Бухаридің белгілі бір тарауын, *Китаб Әл-Кадар* кітабын талқылауға және қайта түсіндіруге негізделген (Алдын-ала белгілеу / алдын-ала анықтау тарауы). Осы 27 дәстүрді тек белгілі бір критерийлер бойынша оңай бағалау мүмкін емес, тарау тақырыбына және мұсылман-

дардың психикасына терең әсер етуіне байланысты бірнеше жағынан және психологиялық тұрғыдан бөлек қарастыру қажет.

Әл-Бухаридің «*Әл-Джами Әс-Сахих*» еңбегі ең танымал және құрметті хадистер жинағы болып саналады және көптеген адамдар үшін Құраннан кейінгі ең шынайы кітап болып саналады.³⁴ Кітап мұсылман санасына үлкен әсерін тигізді және бүкіл мұсылман әлемінде ислам құқығының қайнар көзі ретінде кеңінен оқылып, оған сілтеме жасалды. Оның тағдыр туралы тарауы адамның өмірі, оның ішінде адамның ақырғы баратын жері, тіпті адам туылмай тұрып алдын-ала белгіленіп, алдын-ала жазылған адам тағдырының тұжырымдамасына қатысты. Бұл дәстүрлер мұсылмандардың адамның жауапкершілігін түсінуі үшін өте маңызды және мұқият тексеруді қажет етеді. Төменде үлгі келтірілген.

Алдын-ала жазылған тағдыр туралы пікірталас мұсылман әлеміндебірінші ислам ғасырынан берібар. Теорияның пайдасына келтірілген негізгі дәлелдер белгілі Құран аяттарына, сондай-ақ белгілі дәстүрлерге негізделген, әсіресе Әл-Бухаридің *Китаб Әл-Кадарда* жазылған. Ол таңдаған дәстүрлерінің *санадының* сенімділігін анықтауда ұқыпты болды деп саналады. Бұл критерий бойынша *Китаб Әл-Кадарда* айтылған дәстүрлер ойға қонымды. Мәтіндік мазмұн тұрғысынан 27 дәстүрге күмән келтіруге негіз бар.

Әдетте Хадис тәпсірлерінде бес әдістемелік компонент бар: жеткізушілер тізбегі; дәстүр туралы хабарлама; дәстүр туралы толық көріністі дамыту үшін басқа көздерден алынған есептер; хадистің белгілі бір негіздері; және ғалымның өз көзқарасы басқалардың көзқарастарын қолдайды немесе қабылдамайды.

Ғалымдар бұл тараудың тақырыбын – *Әл-Кадарды* әртүрлі жолдармен анықтайды, соның ішінде: күш; адамның қабілеті; Алланың шексіз құдіреті; Алланың бұйрығы; анықтау; және Құдайдың үкімі.

Ғалым Хамза Мұхаммед Қасым мұны Алланың заттар пайда болғанға дейінгі білімі деп санайды,³⁵ және Ибн Таймия оны екі өлшемде анықтайды: Алланың жаратылыстың болашақ істері туралы және адамға қатысты барлық нәрселер туралы мәңгілік білімі; Алланың барлық нәрсеге, со-

ның ішінде адамның іс-әрекетіне, ерік-жігеріне.³⁶ Құран *Әл-Кадар* сөзін өзінің барлық түрімен 132 рет қолданады, ал мағынасы контекстке байланысты және шамамен 14 реңкте кездеседі. Кейбір мағыналар адамдық және құдайлық аспектілерге (күш, қуат беру) тиесілі, ал кейбіреулері тек адаммен байланысты (бағалау, тепе-теңдік, қабілет), ал басқалары тек Құдайға ғана қатысты. (шешім, ақырғы үкім және т.б.)

Құран Кәрімде адамның өмірінің егжей-тегжейлерін алдын-ала анықтау мағынасында Құдайдың шешімі немесе оның соңғы үкімі туралы айтылмайды. Логикалық тұрғыдан алдын-ала анықтау тұжырымдамасы Құран шеңберіне сәйкес келмейді. Құран адам мен жынға ақылақтық жауапкершілікті жүктейді, сондықтан адамның ақылақтық ойлары мен әрекеттері алдын-ала белгіленбеуі мүмкін. Адамның табиғи және зияткерлік ерекшеліктері екінші жағынан толығымен алдын-ала анықталған деп саналуы мүмкін.

Ғалымдар алдын-ала анықталған адам өмірінің идеясын Құран Кәрімнің: «Сені және барлық істеріңді жаратқан – Алла» (37:96) деген тұжырымымен алға тартады. Ибн Хаджар Муслим жазған дәстүрді ескере отырып, бұл *аятта* адамның өмірі барлық бөлшектерімен алдын-ала анықталған деп болжайды.³⁷ Алайда, бұл *аят* адамдардың әрекеттерін жасау туралы айтпайды, бірақ іс жүзінде Ибраһим пайғамбардың тас пен ағаштан жасалған пұттарға табынатын өз халқына мәлімдемесінің бөлігі болып табылады. Аятты контекстен бөлек оқу дұрыс емес және ол түсінбеушілік пен қате түсіндіруге алып келеді.

Ана құрсағындағы адам тағдырының алдын-ала шешіліп қойылуы

Китаб Әл-Кадар жинағындағы алғашқы *хадис* осы жерде бағаланады. Абдуллах Ибн Масуд Пайғамбардың: «Бала құрсағында болған кезде, періште оның ісін, тіршілік ету құралын, қайтыс болатын уақытын, және оның баталы болатын болмайтындығын жазамын деп Алладан келеді» деген сөздерін келтіред.³⁸ Бұл дәстүрлер тізбегі шынайы және үздіксіздіктің, тұтастықтың және есте сақтаудың негізгі үш өлшеміне толық сәйкес келеді. Бұл критерийлер тізбекке қатысты, ал соңғы екеуі (ауытқу және жетіспеушілік) мәтінге қатысты. Бұл жағдайда дәстүр (толық мәтінінде) адамның эмбрионалды кезеңі ғылыми бел-

гілі болғандай екі апта емес, 17 аптаға созылады деп болжайды. Есепте қолданылған арнайы сөздер эмбрионалды емес, ұрық кезеңін білдіретін шығар.

Құранның мәлімдемесі (23:13-14) қазіргі заманғы биологияға дәл осы мәселеге сәйкес келеді – Пайғамбардың кезінде микроскоптар мен басқа құралдардың жоқтығын ескере отырып, керемет. Осы Әл-Бухари дәстүріне қатысты, ең алдымен, риуаятшылардың бірі адамның эмбрионалды дамуының ұзақтығы туралы есеп беруде қате жіберген. Шамасы, ұрықтық кезеңнің 17 аптаның ішінде таралуы туралы айтылуы хадистегі кейінірек енгізілім болып табылады, сондықтан есепте ақау (*иллә*) болады, бұл жағдайда есеп ақаулы болып саналады.

Муслим дәл осы тақырыпта шынайы дәстүрді жазады, ал Әл-Бухаридың баяндамасында 17 аптадағы адам тағдыры туралы айтылған болса, Муслимнің есебінде бұл алты аптадан кейін ғана айтылады.³⁹ Муслимнің дәстүрі шынымен ғылыми фактімен сәйкес келеді. Мұндай екі бірдей сенімді дәстүрлер арасындағы қақтығыс жағдайларында олардың біреуін ғана қабылдау керек. Рационалды түрде айтсақ, Муслимнің есебі Әл-Бухариға қарағанда күшті болып шығады. Муслимның хабарламалары ішкі ақаулары жоқ және гендік инженерия саласындағы заманауи тұжырымдармен келіседі. Әл-Бухаридің баяндамасы Муслимнің салыстырмалы түрде сенімділік есебімен қайшы болғандықтан ерекше (*шәдд*) көрінеді.

Адамның өмірдегі іс-әрекетіне сілтеме жасайтын дәстүрлер туралы қосымша мәліметтерді еске түсіре отырып, Әл-Бухари баяндамасы адамның тағдырының алдын-ала белгіленіп белгіленбейтіні білдірілмейді, бірақ Алланың барлық нәрсені зерттейтінін көрсетеді. Хабарлама Аһли сунна мен қадариттік пікірге қайшы келеді, бірақ өмірге фаталистік көзқарастағыларды қолдайды. Алайда Әл-Бухари есебін толығымен жоққа шығарғаннан гөрі, есептегі қателіктерді анықтап, оларды басқа қол жетімді нұсқаларға сәйкес түзету керек сияқты. Мұқият тексеру ғалымдарға есепті қайта құруға көмектесе алады, онда тағдыр жүктіліктен 42 күннен кейін басталатыны және Алла тағала өмірді, істерді, ризық құралдары мен көңіл-күйді анықтайтыны туралы айтылуы мүмкін. Адам өмірі аяқталуға жақындағанда, тағдыр оған бір табан жақындап келеді

(*әл-китаб*) және ол ақырында жұмаққа апаратын барлық істерді жасай бастайды. Бұл тәсіл дамудың алғашқы алты аптасы шешуші болып табылатын ғылыми білімге сәйкес келеді.

Баяндаманың соңғы бөлігі тағдырдың адамға үстемдігі туралы айтады, соның арқасында ол не жұмаққа, не тозаққа лайық болады. Бәлкім, тағдыр (*Әл-Китаб*) адам өміріндегі басшылық пен адасудың, сыйақы мен жазалаудың жалпы ережелерін білдіреді. Нұсқаулық пен адасушылық қажеттілік дәрежесінде адамға байланысты. Құдайдың хабарын қабылдау немесе қабылдамау адамның еркі. Құран Кәрімде: «Алла, ол мысал менен көптегенді адастырып, әрі онымен көптегенді оңғарады. Ол бұзықтарды ғана адастырады». (2:26) Тағдырдың адамға үстемдігі адамның өмірі әділдік пен зұлымдықтың мәңгілік құдайлық ережесімен басқарылатындығын білдіреді.

Басқалардың құқықтарын тартып алуға тыйым салу

Тағы бір *Әл-Бухари* дәстүрі мұсылман әйелдерін Аллаға сенім артуға және некеде одан көмек сұрауға үйретеді; біреудің қолындағы нәрсені тартып алуға рұқсат етілмейді, бірақ лайықты күйеу табу үшін дұрыс бағытта күш салуы керек: «Пайғамбарымыз айтты: «Ешқандай әйел ыдысты бос тауып, өз шаңырағын құру үшін әпкесінің ажырасуын іздемеуі керек, өйткені ол өзіне бұйырғанды алады».⁴⁰ Бұл дәстүр тарихта қолданылады және қазіргі заманғы қоғамда әйелдерге лайықты күйеулердің жетіспеушілігіне байланысты, бұл некесіз және үйленген әйелдер арасында туындайтын қызғаныш проблемасына алып келеді. Қоғамдағы еркін араласу тату қарым-қатынасты бұзғанда, ажырасуды күтіп жүрген әйел үшін жаңа мүмкіндікті пайдаланумен аяқталады. Бұл дәстүр өз ағасының әйеліне үйлену үшін ажырасуын сұрай алатын ер адамға бірдей қолданылады. Сондықтан дәстүр шынайы.

Алла бәрінің жалғыз иесі

Бұл *Әл-Бухари* және басқа да шынайы рауаятшылардың дәстүрі бәрінің белгіленген уақытта болатындығын және «Алланың беретіні де, қайтаратыны да – Алланың өзіне тийесілі» екенін айтады.⁴¹ Осы дәстүр бойынша Пайғамбарымыздың қызы оны ұлдарының соңғы демін ішке тартып жатқандығы және Пайғамбардың оған келуін өтінгені туралы хабарлама жіберді. Өліп жатқан баланы тізесіне жатқызған кезде, Пай-

ғамбардың көздері жасқа толып: «Бұл Аллаһтың өз құлдарының жүректеріне салған мейірімі. Алла мейірімді құлдарын мейірімділікпен жаудырады». Бұл дәстүр келесі идеяларды білдіреді: өлім сөзсіз; адамның өмірі Аллаға тиесілі; өлім Алла белгілеген уақытта болады; өліп жатқан адамның туыстары сабыр сақтап, Алладан жақсылық күтуі керек; өліп жатқан адамға бару – жақсы дәстүр; Алла адамның жүрегіне жұмсақтық берді; Алла басқаларға мейірімділік танытқандармен бірге.

Пайғамбардың пайғамбарлығы

Келесі ақаулы дәстүрде пайғамбардың болашақта қияметке дейін болатын нәрсені сипаттайтын сөз сөйлегені айтылады.⁴² Риуаятшылар тізбегі әлсіз және бұрмаланған, ал дәстүрді Әл-Бухарижазғанымен, ол қарастырылмауы мүмкін.⁴³ Сондай-ақ, егер Пайғамбар осындай сөз айтқан болса, оның ұзақтығы осы пайғамбарлыққа қажет болатын өте үлкен егжей-тегжейлерді қамту үшін бірнеше аптаға, мүмкін бірнеше айға созылатын еді. Бұл дәстүр артық сөз емебет Пайғамбарымыздың белгілі тарихында мұндай сөйлеуге сілтеме жоқ. Хадис дерекнамаларында пайғамбардың осындай болжамдары мол, бұл хабарға одан әрі күмән келтіреді.

Адам мен Мұса туралы пікірталас

Әл-Бухари жазған қарсылықты хабарда Адам мен Мұсаның Мұса пайғамбар Адам атаны біздің жұмақтан шығарылуымызға себеп болғандығы туралы дау-дамай болғандығы айтылады.⁴⁴ Дәстүрде бұл дәлел кезінде Мұса Адам атына жүгінгені айтылған. Пайғамбар әкесіне өзінің атымен сөйлеуі жарамсыз. Екіншіден, ұлы әкесін өзінің қателігі үшін айыптамауы керек. Ол *ихсан* (керемет емдеу) принципін қолдануы керек. Мұсаның сөздері тақуа әкеге қатысты тақуа ұлға қатал әрі жарамсыз. Сондай-ақ, неліктен Мұса Адамды Алла кешірген нәрсе үшін айыптады? Мұса аян алғаннан кейін, оған Адамның бақшадан шығарылуындағы Шайтанның рөлі туралы хабарланған болуы керек. Алланың айтуынша, бұған Адам ата емес, шайтан кінәлі. Хабарламада айтылғандай, Мұса Адамды кінәлады. Бұл таңқаларлық және өте сенгісіз. Әке мен бала қарым-қатынасына қатысты Аллаһ бұл пайғамбарлықты барлық пайғамбарларына ашқан болуы керек. Сонымен қатар, *ихсан* ұғымы Мұсаның заңында бұрыннан бар және мұндай қатынастарды

басқарған. Мұсаның Адамнан сұрағанын дәлелдеу үшін 19:41-48 аяттарда пайғамбарларға сілтеме жасауға болады, онда Ибраһим пайғамбар әкесімен дауласқан. Алайда Мұса Адамды кешірілген кінәсі үшін айыптады, ал Ибраһим пұтқа табынушы әкесін пұтқа табынғаны үшін айыптамады, керісінше пұтқа табынушылықтан бас тартуға мәжбүр етті. Соттау мен сендіру екі бөлек нәрсе. Ақсақалдарды соттау құптарлық емес, бірақ ақсақалдарды жамандықтан аулақ болуға көндіру – бұл өте мақтауға тұрарлық әрекет.

Алланың ерекше құқықтары

Әл-Бухаридан келген хабарда пайғамбардың дұғадан кейін: «Жалғыз Алладан басқа Құдай жоқ, Оған серіктес жоқ; Уа, Алла! Сен берген нәрсені ешкім тоқтата алмайды; Сенің тоқтатқан нәрсені ешкім қайтара алмайды; мұнда Саған қарсы ешкім көмектесе алмайды».⁴⁵ Осы дәстүрдің Әл-Бухари нұсқаларының тізбегі өте сенімді. Намаздан кейін бірден пайғамбардың келтірген оқуы мен айтылуы – Алланың адамға қатысты ұстанымын әрдайым есте сақтау керектігін ескертеді. Ислам басқа сенімдерден айырмашылығы, Аллаһтың қасиеттерін мөлдір таза етіп көрсетеді. Адам кейде басқа жазбаларда оған қарсы шықса, ислам мұсылмандарды ешқашан Аллаға қарсы шықпауға үйретеді; Ол өте құдіретті, көктегі және жердегі барлық нәрсе Оған тиесілі және оның билігінде. Бұл дәстүр Аллаһтың құт-берекесін жіберіп, жібере алмайтындығына баса назар аударады. Сондықтан ол шынайы болып саналады.

Эпидемияның салдарынан болған қайғылы өлім

Пайғамбардың әйелі Аиша одан оба туралы сұрады. Бұл дәстүр Пайғамбардың: «Бұл Аллаһ тағала қалағанына жіберетін азаптың себебі болды. Бірақ енді Алла оны мүміндер үшін рақым қайнарына айналдырды. Обаға шалдыққан қалада болған және оны сабырлық пен Алланың сауабынан үміттенбейтін адам; ол оған Аллаһ тағала жазғаннан басқа ешнәрсе түспейтінін біледі, сондай-ақ оба ауруынан қайтыс болған адамға шейіт сияқты сауап жазылатынын білдіреді».⁴⁶ Бұл тізбектің барлық риуаятшылары өте сенімді және оның мәтіні ислам қағидаларымен сәйкес келеді.

Ислам өз ұстанушыларына барлық жағдайда сабырлы болуға кеңес береді. Эпидемияға ұшыраған қаланы сыртқы әлемнен байланыстырмай карантинге қояды, сондықтан оған ешкім кіріп- шыға алмайды. Адамдар өлімге әкеп соқтыратын аурудан қорқып өмір сүреді, бірақ адамдарды тек Аллаһ Тағала ғана құтқарады. Мұсылмандар өлім оларды жеңеді деп санайды, сондықтан ауру қаладан қашу өлімнен құтылуға кепілдік бермейді. Пайғамбарымыздың бұл дәстүрі ізбасарларға Аллаға сенуге кеңес береді және оларды Аллаһтың өмір мен өлімнің жалғыз көзі екенін ұмытпауға шақырады. Сабырмен күтіп, азап шеккені үшін Алланың нығметіне үміттеніп, оба ауруынан қайтыс болған адам қиямет күні сауап алады. Алайда, бұл хадис Әл-Бухари ұсынған тақырыпқа сәйкес келмейді, тіпті ұлы тәпсіршілер оның тарауға енуін ақтай алмады.

Алланың қалауы

Бұл дәстүрде пайғамбардың: «Құдайға ант етемін, егер Алланың қалауы болмаса, біз тура жолға түспес едік, немесе намаз оқи да, ораза да ұстай алмас едік. О, Алла! Бізге жан тыныштығын жіберіп, бізді қысқан пұтқа табынушылар салған қалаусыз шайқаста бізді күштірек ет». ⁴⁷ Бұл поэтикалық жолдар Құранның шынайы рухын, сондай-ақ Пайғамбардың Аллаға жалбарынуында оның шынайылығын білдіреді. Дәстүр бізге Аллаға қалай жүгінуді үйретеді. Аллаға шақырулар тек адамның қалауы туралы ғана емес, өмірге деген практикалық көзқарасты қалыптастырады. Шынайы жолда нық тұру үшін бар күшін салу керек, сонымен қатар басшылық адамның қолымен жасалмайтынын, тек Алланың сыйы әрі үлкен мәртебесі екенін білуі керек.

Алла Құранды түсіргенде, ол бүкіл адамзатқа басшылыққа қажет нәрсемен қамтамасыз етті. Адамның сол кездегі және қазіргі кездегі рөлі оны оқып білу, түсіну және қолдану болды, өйткені шынымен де Аллаһ адамзат баласын мұны істеуге қабілеттілікпен жабдықтады.

Автор

ИСРАП А. ҚХАН – Үндістан, Алигар Мұсылман Университетінің Теология ғылымдарының докторы. Қазіргі уақытта ол Малайзия Халықаралық Ислам Университетінің (ПУМ) Құран және сүннет зерттеулер кафедрасының доценті. Оның негізгі оқу, оқыту және зерттеу салалары – Құрантану және хадистану. Ол араб тілінен бірнеше урду, ағылшынша және хинди тілдеріне аударма жасады және ағылшын тілінде бірнеше еңбектер жазды: *Құрантану: Кіріспе (2000 жыл), Теорияның күшін жою: Сыни бағалау (2006 жыл) және Құранды түсіну: Ой толғау (2006 жыл)*.

Зияткерлік дискурс (кейінгі латын тілінен *discursus* – *пайымдау, дәлелдеу*) (ПУМ) қоса алғанда, бірнеше халықаралық академиялық журналдардың Редакциялық кеңесінде ол халықаралық референтті журналдарда бірқатар мақалалар жариялады және халықаралық конференциялар мен семинарларда көптеген мақалаларын ұсынды.

Әдебиеттер

1. Құран 3:132.
2. Құран 4:59.
3. Құран 8:12-25.
4. Құран 4:65.
5. Құран 8:46. 6. Құран 47:33.
7. Ибн Әл-Джаузи, Абд Әр-Рахман Ибн Али, “Китаб Әл-Маудуат” (Бейрут: Дар Әл-Кутуб Әл-Ильмия, 1995), 1-ші том, 325-ші бет.
8. Дәл сонда, 2-ші том, 290-шы бет.
9. Дәл сонда, 15-ші бет.
10. Сонда, 2-ші том, 22-ші бет.
11. Муслим, Ибн Әл-Хаджадж Әл-Қушайри, Сахих (Бейрут: Дар Ихья’Әт-Турас Әл-Араби, 2000 жыл), «Мукаддима», № 1-4 хабарлама, 51-ші бет.
12. Сол жерде.
13. Фаллата, Умар Ибн Хасан Усман, Әл-Уад фи Әл-Хадис (Дамаск: Мактаба Әл-Ғазали, 1981), 1-ші том, 180-ші бет.
14. Дәл сонда.
15. Камиль Мұхаммед, Мұхаммед Увайда, Әлям Әл-Фукаха ‘уа Әл-Мухаддисин: Әл-Имам Әл-Бухари (Бейрут: Дар Әл-Кутуб Әл-Ильмия, 1992), 9-шы бет.
16. Камиль Мұхаммед, Әлям Әл-Фукаха ‘уа Әл-Мухаддисин: Муслим Ибн Әл-Хаджадж (Бейрут: Дар Әл-Кутуб Әл-Ильмия, 1995), 14-ші бет.
17. Ибн Касир, Абу Әл-Фида Исмаил, Әл-Баис Әл-Хасис, 4-ші бет Ахмад Мұхаммед Шакир, ред. (Бейрут: Дар Әл-Кутуб Әл-Ильмия, 1994), 20-шы бет.
18. Тахан, Махмуд, Тайсир Мусталах Әл-Хадис (Кувейт: Мактаба Дар Әт-Турас, 1984), 146-шы бет.
19. Сол жерде.
20. Әс-Суюти, Джалал Әл-Дин, Тадриб Әр-Рауи (Бейрут: Дар Әл-Кутуб Әл-Ильмия, 1989), 1-ші том, 252-ші бет. Әл-Хайр Абади, Мұхаммед Абул Лайс, Тахридж Әл-Хадис: Наш’атуху уа Манхаджуху (Қуала-Лумпур: Дар Әш-Шакир, 1999), 268-ші және 274-ші беттер.

21. Ибн Касир, Аб-Эл-Фида'Исмаил, Эл-Баис Эл-Хасис, 4-ші бет Ахмад Мұхаммед Шакир, ред. (Бейрут: Дар Эл-Кутуб Эл-Ильмийя, 1994), 19-шы бет.
22. Дәл сонда, 42-ші бет.
23. Эл-Бухари, Мұхаммад Ибн Исмаил, Сахих (Бейрут: Дар Ихья'Эт-Турас Эл-Араби, 1400 хиджра), 4-ші том, “Китаб Эл-Итисам би Әс-Сунна”, 20-шы баб.
24. Муслим, 8-ші том, «Китаб Фада'иль Әс-Сахаба», *хадис* нөмірі 6322-6326; Эл-Бухари, 4-ші том, “Китаб Әд-Дауат”, *хадис* № 6344.
25. Құран 2: 170.
26. Құран 2: 30-38, 21:10.
27. Муслим, 8-ші том, «Китаб Эл-Фада'иль», *хадис* № 6055.
28. Дәл сонда, *хадис* нөмірі 6049–6052.
29. Ән-Науауи, Мухи Әд-Дин, Эл-Минхадж: Шарх Сахих Муслим (Бейрут: Дар Эл-Марифа, 1997), 8-ші том, 102-ші бет. Ибн Сад, Эт-Табакат Эл-Кубра (Бейрут: Дар Ихья'Эт-Турас Эл-Араби, 1996), 2-ші том, 2-ші бөлім, 40-шы бет.
30. Муслим, 8-ші том, «Китаб Эл-Фада'иль», *хадис* № 6053.
31. Сонда, *хадис* нөмірі 6050. 32.
32. Ибн Абд Эл-Барр, Юсуф Ибн Абдаллах, Эл-Истиаб фи Марифат Эл-Асхаб (Бейрут: Дар Эл-Кутуб Эл-Ильмийя, 1995), 1-ші том, 143-ші, 147-ші беттер.
33. Құран 25: 63-74.
34. Ибн Хаджар, Хадий Әс-Сари (Эр-Рияд: Дар Әс-Салям, күні көрсетілмеген), 12-ші және 14 -ші беттер.
35. Хамза Мұхаммад Касим, Манар Эл-Қари (Дамаск: Мактаба Дар Эл-Баян, 1990), 5-ші бөлім, 307-ші бет.
36. Сол жерде.
37. Ибн Хаджар, Фатх Эл-Бари (Эр-Рияд: Дар Әс-Салям, 2000 жыл), 11-ші том, 588-ші бет.
38. Эл-Бухари, Сахих Эл-Бухари, 4-ші том, 55-ші кітап, *хадис* №549.
39. Муслим Ибн Эл-Хаджадж, Сахих (Бейрут: Ән-Науауидің түсіндірмесімен, Дар Эл-Марифа, 1997), 8-ші том, «Китаб Эл-Кадар», 409-шы

бет, *хадис* № 6668.

40. Әл-Бухари, Сахих, 4-ші том, «Китаб Әл-Кадар», 209-шы бет, *хадис* № 6601.
41. Әл-Бухари, Сахих, 1-ші том, «Китаб Әл-Джана'из», 39-шы бет, *хадис* № 1284; 4-ші том, «Китаб Әл-Марда» жинағы, 26-шы бет, *хадис* № 5655; 4-ші том, «Китаб Әл-Айман уан Нузур» жинағы, 220-шы бет, *хадис* № 6655; 4-ші том, «Китаб Әт-Таухид» жинағы, 377-бет, *хадис* № 7377 және 399-шы бет, *хадис* № 7448.
42. Әл-Бухари, Сахих, «Китаб Әл-Кадар», б.210, *хадис* № 6604.
43. Ибн Хаджар, Тахдиб Әт-Тахдиб, 5-том, 561-562 бб.
44. Әл-Бухари, Сахих, 4-ші том, «Китаб Әл-Кадар» жинағы, 212-ші бет, *хадис* № 6614.
45. Сол жерде, 212-ші бет, *хадис* № 6615.
46. Сонда, 213-ші бет, 6619-шы *хадис*.
47. Ибн Хаджар, Фатх Әл-Бари, 11-ші том, 640-шы бет. 4-ші том, «Китаб Әл-Кадар» жинағы, 213-ші бет, *хадис* № 6620.

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы, қысқаша түрде жазылған және оқырмандарға түпнұсқаның түпкі мазмұны туралы негізгі түсінік беруге арналған институттың негізгі жарияланымдарының құнды жинақтамасы.

Қазіргі күрделі және құбылмалы әлемде экстремистік мінез-құлықты заңдастыру, зорлық-зомбылық көрсеткен пәтуалар беру және ашық түрде зорлық-зомбылықты ақтау үшін жалған және жалған хадиске сүйенудің салдары өте оңай ғана емес, сонымен бірге қауіпті.

Исрар А. Кхан ауызша және жазбаша дәстүрлердің тарихи дамуын, сондай-ақ болған көптеген мақсатты ойдан шығаруды мұқият қадағалайды. Автор кең таралған «шынайы» деп танылған кейбір *хадистерді* әдістемелік егжей-тегжейлі сынға алады.

Классикалық ғалымдар қабылдаған критерийлерге тоқтала отырып, Хадистің мәтіндік мазмұнына емес, жеткізушілер тізбегінің сабақтастығы мен дәлдігіне шоғырлану басқа хадистерге тікелей қайшы келетін белгілі бір *хадистердің* қосылуына әкеліп соқтырады деп пайымдайды. Сол өзіне тән емес көзқараста немесе Құранның іліміне қайшы келеді. Біздің қазіргі кездегі көрнекті жинақтарымыз *хадис* сыны ғылымының дамуы нәтижесінде мүмкін болды және мұсылман ғалымдары өздерінің қажырлы еңбектері үшін, сондай-ақ *хадис* әдебиетін мүмкіндігінше сақтауға қосқан баға жетпес үлестері үшін терең ризашылыққа лайық. Алайда Кханның айтуынша, процесс жалғасуда, сондықтан Хадистің түпнұсқалығын растауға байланысты жабық есік саясатын мұқият қайта қарау керек.

